

Žoze Saramago

DA LI JE DOŠLO VREME ZA POVRATAK AUTORU?

Između sveznajućeg Pripovedača i unutrašnjeg monologa

Od kada je sveta i veka, svaki put kada se postavi pitanje o muškarčevom briljantnom uspehu i potpunom porazu, nađe se neko da izgovori iritirajuću frazu koja je neprekidnim korišćenjem postala klasična maksima – *cherchez la femme*¹. Ovo znači da kakav god je, muškarac je ništa bez žene, Žene. Posmatrano iz ove povlašćene perspektive, pokazuje se da je muškarac, ostavljen samom sebi, u stvari slika najsavršenije nevinosti. Napraviću kratku digresiju: ne mogu da se setim da sam ikada čuo analognu frazu kada je u pitanju ženina pobjeda ili poraz. Niko nikada ne kaže: *cherchez l'homme*. Značenje ove činjenice, verovatno, govori u prilog tome da žene uvek bolje nego muškarci uspevaju da kontrolišu sopstveni trijumf, ali i da ližu svoje rane same, rane tela i duše koje im život zadaje sa svih strana. Kraj digresije. Nastavljam.

Dakle, umesto da posmatram ono što mi promiče pred očima, i umesto da tražim svoj mali put (samo moj) kroz šumu onog što nam je dato da uočimo i opišemo, ja sam uvek imao potrebu da tražim ono što je uzvodno, najradije na samom izvoristu. U komparativnoj književnosti sam našao širok raspon tema, npr. odnos književnosti i identiteta, strani i domaći uticaji; književni žanrovi, jezik i kultura; književnost i druge forme kulturnog izražavanja; regionalna istraživanja; metode i paradigme komparativne književnosti i promene u kulturi. Veoma retko sam nailazio na reč autor, što mi je čudno. Onda sam sebi rekao: „Hajde da im (vama) govorim šta čuveni, ili malo poznati autori, koji čine književnost, rade. Možda ja mogu da kažem nešto o tome šta autor jeste.“ Pa, evo me. Sam sa temom, strogo govoreći, sam sa sobom.

Moram početi objašnjenjem koje smatram važnim. Koliko god daleko idu moje sve-sne intencije – a verujem da drugih nema – pitanje postavljeno na početku moje kratke prezentacije nije nužno i polemično, niti je to bila namera. Prvo, nije nužno jer uzima u razmatranje, bez ikakve prethodne retoričke razrade, moje lične skrupule i nedoumice u vezi sa pravim identitetom mog pripovedačkog glasa, glasa koji, u knjigama koje sam napisao, izražava ono što ja, konačno i bezuslovno, verujem da je jednostavno mišljenje autora koji je ja, osobe koja sam ja, moje lično mišljenje ili, nažalost, mišljenja mnogih drugih od kojih sam pozajmljivao da bih zadovoljio svoje pripovedačke potrebe. Ono nije polemično, iako u svojoj formulaciji sadrži implicitno prepoznavanje manje ili više vidljive koncepcijske slabosti, jer ne namerava da koristi diverzantske strategije odvlače-

¹ Fraza iz Molijerovog „Građanina plemića“, ima slično značenje kao naša izreka „Šta je tražio, to je i dobio.“

nja pažnje kako bi se izbegli problemi koji se tiču predmeta, što bi bilo u skladu sa starim dobrim manevrom prebacivanja rasprave na pogodnije polje.

U stvari, ako nudim ovu alternativu – koja suočava malo objašnjene tehnike i savremene upotrebe „unutrašnjeg monologa“, s jedne strane, i mnogo jednostavniju tehniku „sveznajućeg pripovedača“ korišćenu od samih početka pripovedanja, s druge – to je zato što verujem, posle svega, da svaki narativni postupak, bilo da je već osmišljen ili da će to tek biti, uvek ima jedan cilj: svaki od njih posebno i svi zajedno konstituišu medijum istraživanja i izražavanja onog što teži ka univerzalnosti. Treba dodati da ovi postupci nisu ništa drugo do oruđa koja autor koristi, u delovima, ili na kompleksnije načine, da bi izrazio svoje (lično) mišljenje. Ne moram da naglašavam da kada kažem „mišljenje“, u to uključujem i impresije, opažaje, emocije, snove, „vizije“ spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta bez kojih bi ono što ja nazivam „mišljenjem“ postalo, bar iz moje perspektive, neupotrebljivo.

Autentični „sveznajući pripovedač“ ponaša se, po mom mišljenju, kao bog koji nije zadovoljen samo onim što se desilo i što je u procesu dešavanja – od prvog događaja, od prvog opažaja, od prve ideje, on ili ona zna bliske i daleke posledice, vremenske i prostorne, koje će ovaj događaj, opažaj, ideja, imati. On ili ona mora organizovati svoje pripovedanje kao, ako dozvolite poređenje, vozač četvoroprega koji mora ne samo da drži uzde i da motri na ponašanje konja da bi poboljšao vožnju, već mora da pazi i na potencijalne neravnine na putu, i na maršrutu koju treba da sledi, kao i na znake instrukcija koji mu se prenose mehanizmom krhkim nego što se čini. Nije potrebno reći da ovaj mehanizam izveštavanja nikad nije stabilan, nikad strogo linearan. U svakom momentu ima potencijal da se preokrene u nešto drugo. Svako, ko to želi, može ulepšavati stvari po sopstvenom ukusu, ali činjenica je da se u globalu, ono što mi, koji pišemo, radimo, može svesti na dve reči: Pričanje Priče. Takođe se može reći, kao što je to već rečeno, da su romanopisci, dramski pisci, čak i pesnici, ovde da ispričaju priču onih koji nisu niti će biti pesnici, dramski pisci, romanopisci.

Ako pretpostavimo da je ovo tačno, ko sam ja da to odbijam? Osim toga, nalazim izvesnu dozu intelektualne taštine u ovom pozivu. Idući malo dalje, ono što ja zaista verujem da romanopisci, dramski pisci i pesnici govore nije naravno samo njihova priča, što nipošto ne znači isto što i iskaz da su oni odlučili da jednog dana jednostvano (pre)okrenu pisce da nam svesno i sa obaveznom neskromnošću pričaju o svojim malim životima.

Po mom mišljenju, svaka reč, u sebi, nosi priču. Reči koje izgovaramo od momenta kada ustanemo iz kreveta do momenta kada ponovo odlazimo na spavanje, kao i reči iz snova ili one koje pokušavaju da opišu snove – zajedno sačinjavaju priču koja je istovremeno racionalna i luda, koherentna i fragmentarna, i može biti napisana ili ne, jer, čak i kada ne pišemo, mi živimo kao ličnosti, da, živimo kao ličnosti priče koja jesmo. Podsetimo se da autor priča priču sa dvostrukom intencijom, koja je povremeno uočljiva, a povremeno skrivena: jasna i transparentna, na prvom mestu, jer je neophodno da ispričana priča bude prepoznata po sebi na svakom stupnju od strane čitaoca; takođe, ona mora biti skrivena iza familijarnosti onog što zovemo osećanje dobrog i zla umesto da je

uperena pažnja na sporedne efekte koje ovo skrivanje može evocirati. Podsetimo se još i toga da je pripovedač, u svakom slučaju, istovremeno i čarobnjak, čarobnjak uporan i nevoljan za samoopravdavanje, koji nema drugog opravdanja osim svoje genijalnosti zadržane slučajnim dodirima kosmičke milosti. On ili ona uvek kazuju iste priče, sa potpunom svešću da nisu ništa više do struna reči, ukinuta u nestabilnoj i krhkoj ravnoteži, koja uvek treperi iznad besmisla koji nadire, bilo oslobađajući od svake strukture ili je zadržavajući, kao zlokobni duh koji se uvek muva iza ugla, kao kaos koji neprekidno preti svim našim konvencijama, i kao rešenje koje se uvek graniči sa samoukidanjem.

Bilo kako bilo, ne smemo zaboraviti da kao što ne postoji apsolutna istina, tako ne postoje ni apsolutne laži. Ako svaka istina nužno u sebi nosi nešto lažno, tako nijedna laž nije toliko lažna da u sebi ne sadrži ni trunku istine. Svaka laž će tako sadržati u sebi dve vrste istine: jednu o sopstvenoj kontradiktornosti („Ako sam ja lažov i to kažem, znači da govorim istinu.“) i drugu, koju laž obelodanjuje, dobrovoljno ili ne, ne obazirući se da li ova istina, kada se preokrene, čini deo laži li ne. Kao kod zupčanika, svaka od ove dve suprotne sile uzastopno pokreće onu drugu, koju negira. Ne znam ni za jedan drugi primer neprekidnog pokretanja. Bilo projektujući pojavljivanje istine ili iskrivljujući istinu pojavljivanja, mi idemo kroz život pričajući priče. Kakogod. I ovde stižem do ključne tačke izlaganja: priča koja bi trebalo da bude od najvećeg značaja za čitaoca, ona koju se on (ili ona) sprema da čita, suprotno onom što materijalni dokazi teksta sugerišu, ne bi trebalo da bude ona koja se čini da je naracijom ponuđena.

Kako je ovo moguće? Šta ja pod ovim podrazumevam? Nastaviću svoje objašnjenje. Knjiga nije sačinjena samo od likova, događaja, zadataka, iznenađenja, stilskih efekata – akrobatskih demonstracija veštine. Knjiga je, iznad svega, što se može naći i identifikovati kao pisac, sama svoj autor. Pitam se šta podstiče čitaoca da čita ako to nije utajena nada da će u knjizi otkriti nešto, nevidljivu i sveprisutnu ličnost – autora. Ova nada je nezavisna od priče koja će biti ispričana, koju čitalac obično očekuje s evociranim poštovanjem. Kako ja to razumem, roman je skrivanje koje u isto vreme i otkriva lice pisca. To, naravno, ne znači da čitalac treba da se ponaša kao detektiv ili kao geolog koji traga za tajnim znacima ili prodire u podzemne slojeve, na čijem će se dnu, kao osumnjičeni ili kao žrtva, ili fosil, pronaći skriveni autor. Čak naprotiv: autor je u knjizi, on je knjiga, čak i kada ona ne uspeva da ga obuhvati celog. Kada je Gistav Flober izjavljivao da je on madam Bovari, to nije bilo samo sa namerom da šokira društvo svog vremena. Čini mi se da je on, u stvari, samo gurnuo vrata koja su oduvek bila odškrinuta. Bez ikakvog nepoštovanja prema autoru *Buvara i Pécucheta*, moguće je tvrditi da ova izjava nije šokantna u svojem ekscesu, već u njegovom nedostatku: Floberu nije bilo važno da naglašava da je on, takođe, i Emin muž i ljubavnici, da je kuća i ulica, grad i njegovi stanovnici, svih starosnih doba i životnih okolnosti, da duh, meso i krv svega mora da u svojoj celovitosti prođe kroz samo jednu individuu, kroz njega samog. Ema Bovari je Gistav Flober jer bez njega ona ne bi bila ništa, ne bi ni postojala. Ako mi dozvolite, dodaću, pozivajući se na pisca *Sentimentalnog vaspitanja*, da sam ja, iako retko postoje ovakvi karakteri, Blimunda i Baltazar u *Memorial do Convento* (*Balthasar and Blimunda*), i ne samo da sam Isus i Marija Magdalena, ili Josif i Marija u *O Evangelho segundo Jesus Cristo* (*The Gospel According to Jesus Christ*), već sam i bog i đavo, koji su, takođe, tamo prisutni.

Mi uvek i bezuslovno pričamo svoju priču, ne priču svog života, našu takozvanu biografiju, već jednu drugu, koju nam je teško da ispričamo koristeći svoja lična imena, ne zato što to nam to donosi previše stida ili preteranog ponosa, već zato što je ono što je veliko u ljudskom biću preveliko da bi se rečima moglo iskazati, čak i hiljadama reči, i zato što je ono što nas čini malim i osrednjim toliko obično i banalno da ne možemo naći ništa novo što bi izazvalo reakciju u tako uglađenom ili tako malom biću kao što je to čitalac. Izgleda da su to razlozi zbog kojih mnogi pravi pisci, među koje verujem da mogu uključiti i sebe, ne vole priču koju žive ili koje su živeli, već priču iz svog sećanja, sa svom njenom egzaktnošću, sa svim njenim slabostima, sa lažima koje su u isto vreme istine, i sa istinama koje ih ne štite od toga da postanu laž. Ovo je jedina priča koju možemo iskreno ispričati jer u stvarnosti ne znamo nijednu drugu.

Dakle, šta da radimo? Da li zaista treba da se vratimo autoru? Po mom mišljenju da, ali ne autoru po sebi, kakvog ga danas vidimo – otuđenog od njegovog društvenog i moralnog bića. Bojim se da će reči koje se spremam da kažem zvučati staromodno. Ono što ja ovde nudim je vrsta kompromisa, nadahnuto vraćanje konkretnoj figuri čoveka ili žene koja stoji iza svake knjige, bez koje bi svaki konkretni pojedinačni tekst jednostavno prestao da postoji. Taj čovek i ta žena me interesuju više od svega, ne da bi mi ispričali kako su uspeli da napišu svoja velika ili mala dela, jer u većini slučajeva ni oni sami neće znati odgovor, niti da bi uvećali moje znanje ili da bi me vodili svojim lekcijama, jer skoro nikad nisu oni koje treba pratiti, već jednostavno da bi mi rekli ko su oni u društvu u kojem smo svi mi. Ono što tražim je da oni budu tu svakog dana, vidljivi, iznad svega čujnog, kao građani sadašnjice, koja je naša, čak i ako kao pisci smatraju da rade za budućnost. Problem, ako uopšte postoji i ako nije samo zakasneli i neprimećivani produkt moje imaginacije, neće biti nađen u nedokazanoj smrti od socijalne, političke ili ideološke koncepcije koja, u određeno vreme i sa estetskim rezultatima različitim koliko i namere iz kojih su potekli, vodi književnost ka onom što se apologetski naziva posvećenost.

Problem je, ako želite da ga postavim bez okolišanja, u tome što, u suštini, pisac danas odbija bilo koji vid predavanja, osim onog što oni nazivaju, ako su dovoljno slobodni da priznaju, ličnim i isključivim predavanjem sopstvenom radu. Usudio bih se da tvrdim da mnogi teorijski okviri danas, bez obzira na njihovu eleganciju i uvide, završavaju, čak i kada to nije njihova implicitna ili eksplicitna vizura, obezbeđujući intelektualni eskapizam, različite načine za skrivanje pred našim rođenim očima, lošu veru i potpunu obolest grupe ljudi. Mi, pisci, koji smo dugo vremena prihvatili da su oni simboli čovečnosti, sada afirmišemo nezamenljivu tamu kreativnog čina, opskurnost rezignacije i odbijanje građanske dužnosti. I predlažem da se autoru nakon njegove smrti sudi na osnovu onog što je uradio. Ali dok je on još uvek ovde i sada, živ, dozvolite mi da vam kažem da imamo pravo da mu sudimo na osnovu onog što jeste.

(S engleskog prevela **Olivera Miok**)